

A latin és görög igenevek fordításáról régibibliai szövegeinkben*

A tékozló fiú példázata (Lk 15. 12–32) az egyik legismertebb újszövetségi hely. Ismeretes, hogy a bibliafordítások, bibliafordítás-részletek, mivel a különböző korokban több született belőlük, igen jó lehetőséget nyújtanak nyelvünk történeti fejlődésének összehasonlító vizsgálatára. Ebben a tanulmányban egy nyelvtani kérdést járok körül, azt, hogy az említett példázat forrásául szolgáló görög és/vagy latin szövegekben előforduló igeneveket, igeneves szerkezeteket miképpen ültették át a különböző fordítók magyarra. Nemrég HAADER LEA (Mikrodiakrónia és változásvizsgálat [az összetett mondatokban]: Nyr. 125 [2002]: 367) külön is megemlítette, hogy „a funkcionális variánsok közötti változás vizsgálatára ideális terepet jelentenek a minden nyelvtörténeti korból (bőséggel) dokumentálható bibliafordítások”, illetve: „Szinonimikus szerkezeteknek, funkcionális variánsoknak tekinthetők a mondattanban az **igeneves szerkezetek** és a **mellékmondatok**”.

A kérdést a következő tíz korai bibliafordításon vizsgálom: a Müncheni Kódex (A Müncheni Kódex 1466-ból. Szerk. NYÍRI ANTAL. Bp., 1971. 299–300), a Jordánszky-kódex (1516-ból és 1519-ből; RMNy. V, 581–3), az Érsekújvári Kódex (1531-ből; Nytár. IX, 11–3), Nouum Testamentum (ford. PESTI GÁBOR. Bécs, 1536; új kiadás: gond. SZILÁGYI ÁRON. Bp., 1896. 156–9), Vy Testamentū magar nelwen (ford. SYLVESTER JÁNOS. Sárvár-Újsziget, 1541; faksimile: gond. VARJAS BÉLA. Bp., 1960), A JESVS Christvsnak wy testamentoma (ford. Heltai Gáspár és munkatársai. Kolozsvár, 1562), Az mi VRONC Iesvs Christvsnac Vy Testamentoma (ford. FÉLEGYHÁZI TAMÁS. Debrecen, 1586), Szent Biblia (ford. KÁROLYI GÁSPÁR és munkatársai. Vizsoly, 1590; faksimile: gond. SZÁNTÓ TIBOR. Bp., 1981), Szent Biblia (ford. KÁLDI GYÖRGY. Bécs, 1626; faksimile: Bp., 2002), Magyar Biblia (1675-ből, ford. KOMÁROMI CSIPKÉS GYÖRGY. Megjelent: Leyden, 1718; faksimile: gond. ÖTVÖS LÁSZLÓ. Debrecen, 2000). A forrásszövegeket a görög esetében a Nestle-Aland-féle Újszövetség-kiadásból (Novum Testamentum. Deutsche Bibelgesellschaft. Stutt-

* Nyelvi és Művelődéstörténeti Adattár 33. A cikk az OTKA T 029146. sz. pályázata keretében készült.

gart, 1991. 211–3), a latin tekintetében pedig a Vulgata 1975-ös kiadásából (Biblia Sacra. Iuxta Vulgatam versionem. Rec. ROBERTUS WEBER. Stuttgart, 1975. 1639) vettem. A nyelvtörténeti fejlődés mai állásának szemléltetésére két modern fordítást is beiktattam: az 1973-as új katolikus (A Biblia, Ószövetségi és Újszövetségi Szentírás. Szent István Társulat. Bp.) és az 1975-ös új protestáns fordítást (Biblia. A Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya. Bp.).

A forrásszövegek 15 igenevet tartalmaznak. A vizsgálatot a vonatkozó egész mondatok összehasonlításával is el lehetne végezni, erre azonban terjedelmi okokból itt nincs mód. Egy mondatnak az ilyenképp való vizsgálatát mégis bemutatom. A Lk 15. 13 mondatának először a görög és latin szövegét közlöm. Ezután a magyar fordítások következnek időrendi sorrendben a MünchK.-tól Komáromi Csipkés munkájáig. Végül a két modern, az új katolikus és az új protestáns átültetés zárja a sort.

Nestle-Aland: καὶ μετ' οὐ πολλὰς ἡμέρας συναγαγὼν πάντα ὁ νεώτερος υἱὸς ἀπεδήμησεν εἰς χώραν μακρὰν, καὶ ἐκεῖ διεσκόρπισεν τὴν οὐσίαν αὐτοῦ ζῶν ἀσώτως.

Vulgata: et non post multos dies congregatis omnibus adolescentior filius peregre profectus est in regionem longinquam et ibi dissipavit substantiam suam vivendo luxuriose

MünchK.: τ nē foc napoc utan mēdenēkēt egbē goituēn / az ifiab fiu èlèrèdet žarandoclanì mèžžè valo ožžāgba / τ ot èltekozlotta o iauat èluen bèlèndesjōl

JordK. 581: Es nem fok ydóbe telwen, az yffyabbyk ffya egybe gvyettee mynd az hw reezeeth, es wtra meene, vendeegh orzagban, es oth el tekozlya mynd az hw yozagat gyenyerwfegghel eelwen

ĒrsK. 11: Es nem fok nap el mwlwan myndeneket egyembe gyuyttwen Az kyjfebyk fya el mene mezze walo orzagban Es ot eel thekozla ew yozagat tefty faytalanfagban eelwen

Pesti: NTest.: Ees nem fok napok wtan az iffyabyk myndeneket egybe gythtwn el menne mezze walo tartomanba, ees ot el tekozla mynden marhayat elwen myndenbowl kedwezerjnt.

Sylvester: ÚT.: es nem fok napnak utāna az iffiabbik fiu mikoroñ mindeneket ũ magāhoz takarijtott volna vidikbe mene mejsze valo tartomānba / es ott az ũ marhāiat gonofszul elkōltē / mirtikletlen es faytalan iletet vijelviñ.

Heltai: ÚT.: Nem fok nap múlva kedig amaz iffiabic fiu egybe gyuytet volna mindeneket, vandorlani méne mejsze földre: Es ot eltékozla marhāiat tobzódásal.

Félegyházi: ÚT.: Es nē fok ũdō muluan ōzue takarítuan mindeneket az ifiabbik fia elmene mejsze leuō tartomaniban: es ot el tekozla az ō marhāiat eluen maga tar-toztatlanul.

Károlyi: Bibl.: Nem fok napoc vtán pedig, mikor mindeneket egybe takart volna az ō iffiabbic fia, mejsze méne idegen tartomānba, és ott el tékozla minden marhāiat, miuel hogy nagy tékozlásal élne.

Káldi: Bibl.: És nem fok napok-után, egybe-gyujtvén mindeneket, az ifiabbik fia mejsze méne távul-való tarományba, és ott el-tékozla az ō örökségétbujá élettel.

Komáromi: Bibl.: És nem jök napok után *egybe-takarítván mindeneket* az ifjabbik fiú, el-méne me[s]z[ze] való tartományba, és ott el-tékozlá az ő jó[s]zágát, *tékozolva élvén.*

Új kat. ford.: Nem sokkal ezután a fiatalabbik *összeszedte mindenét és elment* egy távoli országba. Ott *léha életet élve* eltékozolta vagyonát.

Új prot. ford.: Néhány nap múlva a fiatalabb fiú *összeszedett mindent, elköltö-*zött egy távoli vidékre, és ott eltékozolta a vagyonát, *mert kicsapongó életet folytattott.*

A továbbiakban a vizsgálandó anyagot rövidebb formában mutatom be, csak a szűkebben vett igeneves szerkezeteket és azok magyar fordításait közölve.

Lukács 15. 14. Nestle-Aland: ἤρξατο ὑστερεῖσθαι; Vulgata: *coepit egere;* MünchK.: *kezde nauaľgania;* JordK.: *kezde ehezny;* ÉrsK.: *kezde zykeľkedny;* Pesti: NTest.: *kezde zűkelkedny;* Sylvester: ÚT.: *nağ fziűkfıgben kezde ılni;* Heltai: ÚT.: *kezde meg fogyatkozni;* Félegyházi: ÚT.: *kezde fziűkółkółdni;* Károlyi: Bibl.: *meg kezdé fogyatkozni;* Káldi: Bibl.: *fziűkółkółdni kezde;* Komáromi: Bibl.: *meg-kezde fogyatkozni;* Új kat. ford.: *nélkülözni kezdett;* Új prot. ford.: *nélkülözni kezdett.*

Lukács 15. 16. Nestle-Aland: ἐπεθύμει χορτασθῆναι; Vulgata: *cupiebat implere;* MünchK.: *keuāna vala bétöltèni;* JordK.: *kyvannya megh elegheytenye;* ÉrsK.: *kewanya wala Be tółelteny;* Pesti: NTest.: *keuannya wala meg tewlteny;* Sylvester: ÚT.: *nem kiuān vala egebet hanem csak hoğ ... tółthetne be;* Heltai: ÚT.: *kéuánya vala be tółteni;* Félegyházi: ÚT.: *keuannia vala betółteni;* Károlyi: Bibl.: *keuánnya vala meg tółteni;* Káldi: Bibl.: *kivánnya vala bé-tółteni;* Komáromi: Bibl.: *kivánnya vala meg-tółteni;* Új kat. ford.: *Őrült volna, ha csillapíthatta volna;* Új prot. ford.: *szívesen jóllakott volna.*

Lukács 15. 17. Nestle-Aland: εἰς ἑαυτὸν δὲ ἐλθὼν ἔφη; Vulgata: *in se autem reversus dixit;* MünchK.: *gnon bèle fozdoluan mōda;* JordK.: *Ennen magaban terwen azert monda;* ÉrsK.: *ewnnen benne teerwen teerwen [!] monda;* Pesti: NTest.: *magaba teere ees monda;* Sylvester: ÚT.: *Magāba tēruin kedigleñ / monda;* Heltai: ÚT.: *Midōn kedig magāba tert vólna, monda;* Félegyházi: ÚT.: *magaban teruen pedig monda;* Károlyi: Bibl.: *mikoron magāba tert vólna, monda;* Káldi: Bibl.: *Magāba térvén pedig, monda,* Komáromi: Bibl.: *Magában térvén pedig, monda;* Új kat. ford.: *magába szállt;* Új prot. ford.: *magába szállt és ezt monda.*

Lukács 15. 19. Nestle-Aland: κληθῆναι υἱός σου; Vulgata: *vocari filius tuus;* MünchK.: *hiuattatnō tè fiadnac;* JordK.: *hywathny the ffyadnak;* ÉrsK.: *te fyadnak hywattatny;* Pesti: NTest.: *hog te fyadnak mondaľľam;* Sylvester: ÚT.: *hoğ te fiadnak hiuattafsam;* Heltai: ÚT.: *hogy touábba te fiadnac hiuattafsam;* Félegyházi: ÚT.: *hiuattatnom te fiadnak;* Károlyi: Bibl.: *hogy te fiadnac hiuattafsam;* Káldi: Bibl.: *hogy te fiadnak hivattafsam;* Komáromi: Bibl.: *hogy te fiadnak hivattafsam;* Új kat. ford.: *hogy fiadnak nevez;* Új prot. ford.: *hogy fiadnak nevezzenek.*

Lukács 15. 20. Nestle-Aland: ἀναστὰς ἦλθεν ... δραμὼν ἐπέπεσεν ἐπὶ τὸν τράχηλον αὐτοῦ; Vulgata: *surgens venit ... adcurrentes cecidit supra collum;* MünchK.: *fel kēluē iouo ... elèibè futuan efec;* JordK.: *ffel kelwen, yewee ... es eleyben fwthwan effeek;* ÉrsK.: *fel kółwen yówe ... eleyben mene Es megh ólelee;*

Pesti: NTest.: *fel kelwen iewe ... elejbe mene ees effek*; Sylvester: ÚT.: *fel keluīn mine ... ū hozzā fotamuān az ū nākāra ešek*; Heltai: ÚT.: *Felkeluén azokaért iōue ... hozzāia futuán nyakāra ešek*; Félegyházi: ÚT.: *felkeluen mene ... futuan ešek*; Károlyi: Bibl.: *Fel keluén azért el méne ... hozzāia futuán ešec*; Káldi: Bibl.: *fel-kelvén el-méne ... hozzāja futván a' nyakāra esék*; Komáromi: Bibl.: *fel-kelvén el-méne ... hozzāja futván esék*; Új kat. ford.: *útra kelt és visszatért ... Eléje sietett, a nyakába borult*; Új prot. ford.: *útra kelve el is ment ... elébe futott, nyakába borult*.

Lukács 15. 21. Nestle-Aland: *κληθῆναι υἱός σου*; Vulgata: *vocari filius tuus*; MünchK.: *hiuattatnō tē fiadnac*; JordK.: *hywatathny te fyadnak*; ÉrsK.: *te fyadnak hywattathny*; Pesti: NTest.: *te fyadnak hywatny*; Sylvester: ÚT.: *hoğ te fiadnak hiuattaffam*; Heltai: ÚT.: *hogy touábba te fiadnac hiuattaffam*; Félegyházi: ÚT.: *hiuattatni te fiadnak*; Károlyi: Bibl.: *hogy te fiadnac hiuattaffam*; Káldi: Bibl.: *hogy te fiadnak hivattaffam*; Komáromi: Bibl.: *hogy te fiadnak hivattaffam*; Új kat. ford.: *hogy fiadnak nevezzenek*; Új prot. ford.: *hogy fiadnak nevezzenek*.

Lukács 15. 24. Nestle-Aland: *ἤρξαντο εὐφραίνεσθαι*; Vulgata: *coeperunt epulari*; MünchK.: *kēzden^c mēd geñēzke dniēc*; JordK.: *kezdeenek lakozny*; ÉrsK.: *kezdenek wygan lakozny*; Pesti: NTest.: *kezdenek lakozny*; Sylvester: ÚT.: *kezdinek lakozni*; Heltai: ÚT.: *Kezdēnec annac okaért vigadni*; Félegyházi: ÚT.: *kezdenek őruendōzni*; Károlyi: Bibl.: *kezdenec azért vigan lakni*; Káldi: Bibl.: *vigan kezdének lakni*; Komáromi: Bibl.: *kezdenek vigadni*; Új kat. ford.: *vigadozni kezdtek*; Új prot. ford.: *vigadozni kezdtek*.

Lukács 15. 28. Nestle-Aland: *οὐκ ἤθελεν εἰσελθεῖν ... ἐξελθὼν παρεκάλει αὐτόν*; Vulgata: *nolebat introire ..., egressus coepit rogare*; MünchK.: *nem akara bēmēni ... ki iouen kezde kēzni*; JordK.: *nem akar vala be menny ... ky menwen eleybe, kezdee kerny*; ÉrsK.: *nem akar wala be menny ... ky menwen kezdee keerny*; Pesti: NTest.: *nem akar wala be mēny ... ky iewen kezde ewtet kerny*; Sylvester: ÚT.: *be fem akar vala menni ... ki mine az ū att'a / es kiri vala*; Heltai: ÚT.: *nem akara be menni ... Kimenuén annac okaért az ő Attya, kéré őtet*; Félegyházi: ÚT.: *nem akara be menni ... ki iōuen kerī vala*; Károlyi: Bibl.: *nem akara be menni ... ki ménuén: kéré őtet*; Káldi: Bibl.: *nem akara bé-menni ... ki-jövén, kezdé kérni*; Komáromi: Bibl.: *nem akara bé-menni ... kimenvén, kéré őtet*; Új kat. ford.: *nem akart bemenni ... kijött, és kérlette*; Új prot. ford.: *nem akart bemenni ... kijött, és kérlette*.

Lukács 15. 29. Nestle-Aland: *ἀποκριθεὶς εἶπεν*; Vulgata: *respondens dixit*; MünchK.: *felēluē mōda*; JordK.: *felewen monda*; ÉrsK.: *felelwen monda*; Pesti: NTest.: *felele monda*; Sylvester: ÚT.: *feleluīn monda*; Heltai: ÚT.: *felel, es monda*; Félegyházi: ÚT.: *feleluen monda*; Károlyi: Bibl.: *feleluén monda*; Káldi: Bibl.: *felelvén, monda*; Komáromi: Bibl.: *felelvén monda*; Új kat. ford.: *szemére vetette*; Új prot. ford.: *mondta*.

Lukács 15. 32. Nestle-Aland: *εὐφρανθήναι δὲ καὶ χαρῆναι ἔδει*; Vulgata: *epulari autem et gaudere oportebat*; MünchK.: *Kel vala ke: geñēzke dniēc τ ορϋlnōc*; JordK.: *ylyk vala kedeg lakoznom es ewrwlnem*; ÉrsK.: *zykfeegh wala lakoznom Es wygadnom*; Pesti: NTest.: *laknod ees wigadnod kel wala*; Sylvester: ÚT.: *Kell vala kedigleñ ez / hoğ vigan laknānk / es őruendenink*; Heltai: ÚT.: *Kel vala kedig*

örüendened, es vigadnod; Félegyházi: ÚT.: Öruendőznőd pedig es vigadnod kel vala; Károlyi: Bibl.: Vig keduel kell vala pedig te néked lenned, és öruendezned kell vala; Káldi: Bibl.: Vigan lakni pedig, és örvendezni kell vala; Komáromi: Bibl.: Vigadnod és örülnöd kell vala; Új kat. ford.: illet vigadnunk és örülnünk; Új prot. ford.: Vigadnod és örülnöd kellene.

Az eredményeket a jobb áttekinthetőség végett táblázatba foglaltam. A táblázatban fajták szerint csoportosítottam az igeneveket, mégpedig a latin rendszer alapján, abból indulva ki, hogy a Vulgata szövege a fordítások többségének forrásul vagy legalábbis egyik forrásul szolgált.

	Lk 15. 17	Lk 15. 28	Lk.15. 20	Lk 15. 20	Lk 15. 29	Lk 15.13	Lk 15.13
Nestle–Aland	part. <i>ἐλθὼν</i>	Part. <i>ἐξελθὼν</i>	part. <i>ἀναστὰς</i>	part. <i>δραμὼν</i>	part. <i>ἀποκριθεὶς</i>	part. + acc. <i>συναγαγὼν πάντα</i>	part. <i>ζῶν ἀσώτως</i>
Vulgata	part. <i>reversus</i>	part. <i>egressus</i>	part. <i>surgens</i>	part. <i>Adcurrens</i>	part. <i>respondens</i>	abl. abs. <i>congregatis omnibus</i>	ger. + adv. <i>Vivendo luxuriose</i>
MünchK. 1466	hat. igenév	hat. igenév	hat. igenév	hat. igenév	hat. igenév	hat. igenév	hat. igenév
JordK. 1516	hat. igenév	hat. igenév	hat. igenév	hat. igenév	hat. igenév	mellérend. mondat	hat. igenév
ÉrsK. 1531	hat. igenév	hat. igenév	hat. igenév	mellérend. mondat	hat. igenév	hat. igenév	hat. igenév
Pesti: Ntest. 1536	mellérend. mondat	hat. igenév	hat. igenév	mellérend. mondat	mellérend. mondat	hat. igenév	hat. igenév
Sylvester: ÚT. 1541	hat. igenév	mellérend. mondat	hat. igenév	hat. igenév	hat. igenév	mellérend. mondat	hat. igenév
Heltai: ÚT. 1562	<i>alárend. mondat</i>	hat. igenév	hat. igenév	hat. igenév	mellérend. mondat	<i>alárend. mondat</i>	hat. ragos főnév
Félegyházi: ÚT. 1586	hat. igenév	hat. igenév	hat. igenév	hat. igenév	hat. igenév	hat. igenév	hat. igenév
Károlyi: Bibl. 1590	<i>alárend. mondat</i>	hat. igenév	hat. igenév	hat. igenév	hat. igenév	<i>alárend. mondat</i>	<i>alárend. mondat</i>
Káldi: Bibl. 1626	hat. igenév	hat. igenév	hat. igenév	hat. igenév	hat. igenév	hat. igenév	hat. ragos főnév
Komáromi: Bibl. 1675	hat. igenév	hat. igenév	hat. igenév	hat. igenév	hat. igenév	hat. igenév	hat. igenév
Új kat. ford. 1973	mellérend. mondat	mellérend. mondat	mellérend. mondat	mellérend. mondat	∅	mellérend. mondat	hat. igenév
Új prot. ford. 1975	mellérend. mondat	mellérend. mondat	mellérend. mondat	mellérend. mondat	∅	mellérend. mondat	<i>alárend. mondat</i>

	Lk 15. 14	Lk 15. 16	Lk 15. 19	Lk 15. 21	Lk 15. 24	Lk 15. 28	Lk 15. 28	Lk 15. 32
Nestle-Aland	inf. ὑστερεῖσθαι	inf. χορτασθῆναι	inf. κληθῆναι	inf. κληθῆναι	inf. εὐφραίνεισθαι	inf. εἰσελθεῖν	inf. παρεκάλει	inf. εὐφρανθῆ- -ναι καὶ χαρῆναι
Vulgata	Inf. egere	inf. implere	inf. vocari	inf. Vocari	inf. epulari	Inf. Introire	inf. rogare	inf. Epulari et gaudere
MünchK. 1466	főn. igenév	főn. igenév	főn. ige- név	főn. ige- név	főn. igenév	főn. ige- név	főn. ige- név	főn. ige- név
JordK. 1516	főn. igenév	főn. igenév	főn. ige- név	főn. ige- név	főn. igenév	főn. ige- név	főn. ige- név	főn. ige- név
ÉrsK. 1531	főn. igenév	főn. igenév	főn. ige- név	főn. ige- név	főn. igenév	főn. ige- név	főn. ige- név	főn. ige- név
Pesti: NTest. 1536	főn. igenév	főn. igenév	alárend. mondat	főn. ige- név	főn. igenév	főn. ige- név	főn. ige- név	főn. ige- név
Sylvester: ÚT. 1541	főn. igenév	mellérend. mondat	alárend. mondat	alárend. mondat	főn. igenév	főn. ige- név	ige, elb. múlt	alárend. mondat
Heltai: ÚT. 1562	főn. igenév	főn. igenév	alárend. mondat	alárend. mondat	főn. igenév	főn. ige- név	ige, elb. múlt	főn. ige- név
Félegyházi: ÚT. 1586	főn. igenév	főn. igenév	főn. ige- név	főn. ige- név	főn. igenév	főn. ige- név	ige, elb. múlt	főn. ige- név
Károlyi: Bibl. 1590	főn. igenév	főn. igenév	alárend. mondat	alárend. mondat	főn. igenév	főn. ige- név	ige, elb. múlt	főn. ige- név
Káldi: Bibl. 1626	főn. igenév	főn. igenév	alárend. mondat	alárend. mondat	főn. igenév	főn. ige- név	főn. ige- név	főn. ige- név
Komáromi: Bibl. 1675	főn. igenév	főn. igenév	alárend. mondat	alárend. mondat	főn. igenév	főn. ige- név	ige, elb. múlt	főn. ige- név
Új kat. ford. 1973	főn. igenév	alárend. mondat	alárend. mondat	alárend. mondat	főn. igenév	főn. ige- név	ige, múlt idő	főn. ige- név
Új prot. ford. 1975	főn. igenév	felt. mód múlt idő	alárend. mondat	alárend. mondat	főn. igenév	főn. ige- név	ige, múlt idő	főn. ige- név

A példák és a táblázat alapján a következő tendenciákat regisztrálhatjuk: a) az igeneveket a vizsgált munkákban általában igenévvvel fordítják (az esetek 78%-ában); b) az egyes igenevek fordításának lehetőségei közül több is megjelenik, ami azt mutatja, hogy a fordítók számára több mód is adott lehetett az igenevek átültetésére; c) a kódexekben a szintetikus (igeneves) megoldás uralkodik (MünchK. 100%, JordK. és ÉrsK. 93%); d) a XVI. század harmincas éveitől fogva érezhető az analitikus formák számának jelentősebb növekedése (Pesti:

NTest. 27%, Sylvester: ÚT. és Heltai: ÚT. 47%, Károlyi: Bibl. 40%); e) a nyelvtörténeti fejlődés későbbi iránya, a modern fordítások tanúsága szerint is, az analitikus megoldások dominanciája felé mutat (Új kat. ford. és Új prot. ford. 67%). Az is kiderül a táblázatból, hogy Félegyházi, Káldi és Komáromi Csipkés munkája a felvázolt fejlődésvonaltól eltér, náluk a szintetikus : analitikus arány más, mint az várható lenne (Félegyházi: ÚT. 93% : 7%, Káldi: Bibl. és Komáromi: Bibl. 80% : 20%).

Úgy tűnik tehát, hogy vizsgálódásunk kezdőpontjában az igeneves, szintetikus megoldás volt az elterjedtebb, ma viszont inkább az analitikus uralkodik. Ezt megerősíti KÁROLY SÁNDOR (Igenérendszerünk a kódexirodalom első szakaszában: *NytudÉrt.* 10: 221–2) és KLAUDY KINGA (A fordítás elmélete és gyakorlata. Bp., 1997. 75–6) is, előbbi a kódexeink, utóbbi napjaink fordítói gyakorlatáról szólva. KÁROLY (i. m. 220–1) a változás első jeleit már a JordK.-nél is felismerni vélte. Ennél a példázatnál ez nem mutatkozik meg, bár kétségtelen, hogy a JordK.-nek a 13. versben alkalmazott eljárása a modern fordításokéval egyező. Jelentősebb változást itt Pestinél figyelhetünk meg először, ezt követően pedig Sylvesternél, Heltainál és Károlyiéknál egyre inkább elszaporodnak az analitikus megoldások. Ez nagyjából egybeesik nyelvünk történeti fejlődésvonalával. BÁRCZI GÉZA szerint „a megelőzőleg túlnyomórészt szintetikus, tömörítő gondolkodásmód az analízis irányában módosul, s ennek megfelelőleg a mondat szerkesztésben is szaporodnak az analitikus megoldások” (A magyar nyelv életrajza. Bp., 1963. 180). A korai magyarítások igeneves alakjai tehát koruk szintetikus tendenciáját tükrözik, amelyet számos más tényező is erősít(het)ett: 1. a latin nyelv iránti tiszteletből és a Biblia szakrális jellegéből fakadó hatás (vö. HORVÁTH JÁNOS, A magyar irodalmi műveltség kezdetei. Bp., 1931. 261–2); 2. a bibliafordítás terén a középkorban meglehetősen elterjedt, az átültetendő szöveget nyelvtanilag is szorosabban követni óhajtó fordítói módszer; 3. kódexeink nyelvének fordításnyelv jellege (vö. KÁROLY, i. m. 217); 4. a fordítók által a különféle latin grammatikai formák átültetésére kialakított hagyomány, iskolás gyakorlat (vö. HORVÁTH, i. m. 261–4; KÁROLY, i. m. 222). Mindezek a hatások együttvéve „szolgaibb” fordításokat eredményeztek.

Mi indítja mégis fordítóink egy csoportját arra, hogy az igeneves szerkezetek helyett más, az előbeszédhez közelebbi megoldásokat keressenek? E négy fordító (Pesti, Sylvester, Heltai, Károlyi) törekvését részben a nyelvtörténeti fejlődéssel magyarázhatjuk, amelynek iránya a szintetikus formák visszaszorulása felé mutat. Látnunk kell azonban azt is, hogy Félegyházit, Káldit és Komáromi Csipkést a nyelvfejlődésnek ez az iránya esetünkben nem befolyásolta. Mi több, Komáromi Csipkés, a maga fordításában, amely inkább egy Károlyi-revizíció (vö. MUSNAI LÁSZLÓ, Komáromi Csipkés György bibliafordítása. In: Károlyi-Emlékkönyv. Szerk. VASADY BÉLA. Bp., 1940. 154), Károlyiéknak szinte az összes újítását elvetette, és visszatért az igenevek gyakoribb használatához is. Egyéb

szempontokat ugyancsak figyelembe kell tehát vennünk. A fordítói elvek felől nézve e két csoport szövegeit gyökeresen eltérő gyakorlatot láthatunk. Ezeket legújabbban EUGEN NIDA szerint szokták elkülöníteni: formális és dinamikus ekvivalenciára. Az előbbinél a fordító elsősorban a forrásnyelvi szövegre van tekintettel, és azt formájában, nyelvtani alakzataiban, mondatfelépítésében is híven követi, az utóbbi a célnyelvet és a célnyelvi befogadót jobban szem előtt tartja, igyekszik kerülni az idegenszerűségeket, vagy ahogy NIDA mondja: „a szövegösszefüggésnek megfelelő megegyezés fontosabb, mint a szó szerinti megegyezés, továbbá: annak érdekében, hogy a tartalom megmaradjon, a formát érintő bizonyos változtatások elkerülhetetlenek” (idézi TÓTH KÁLMÁN, Bibliafordítás. Bibliamagyarázás. Bp., 1994. 60, 63).

Kérdés, kimutatható-e: a) az említett négy fordítónál a célnyelv és a célnyelvi befogadó előnyben részesítésének szándéka; b) az eredeti szöveg szabadabb kezelésének lehetősége; c) a másik háromnál pedig ezekkel ellentétes irányú hatás?

A problémát például már HORVÁTH JÁNOS (i. m. 83–7) és TARNAI ANDOR („A magyar nyelvet írni kezdik”. Bp., 1984. 229–39, 273–6) is érintette, amikor a XV–XVI. századi nyelvemlékeket elemezve kimutatták a különbséget a szent szövegek (bibliai szakaszok) és a „tanítás szabadabb műfajainak” számító szövegek átültetése között, illetve a szó szerinti fordításnak és az „akkomodáció”-nak a különbségét. Mindketten felhívták a figyelmet egy magyarosító jellegű folyamatra, amely a latinizmusok fokozatos visszaszorulását eredményezte. TARNAI ezt szoros összefüggésbe hozta a literátus réteggel és annak az idegen szövegek tolmácsolásában és fordításában alkalmazott, sajátos szakmai nyelvezetével, amit a szerző a „literátus réteg csoportnyelve”-ként emleget. E nyelv állandó kapcsolatban állt a csoporton kívüliek beszélt nyelvével, és az élő nyelv által folyamatosan csiszolódva közeledett ahhoz, majd pedig bekerült az írott nyelvbe, és „modernizálta” azt. Hasonló módon befolyásolhatta az élő nyelv az ige-nevek fordítási gyakorlatát is, amint az helyenként a vizsgált kódexekben is megmutatkozik: Lk 15.13, Vulgata: *congregatis omnibus* — JordK.: *egybe gyeytee mynd az hw reezeeth*; Lk 15.20, Vulgata: *adcurrentes cecidit supra collum* — ÉrsK.: *eleyben mene Es megh őlelee*. Később ez a magyarosító jellegű folyamat kiteljesedhetett, sőt felerősödhetett újabb, ez irányban ható tényezőkkel. Pesti és Sylvester Erasmus bibliafordítói elveit követték, aki szerint a Szentírást szabad a mindennapi beszéd megszokott módján, a közönséges nyelvhasználat alapján fordítanunk és magyaráznunk, s Isten szavának a mindennapi emberi beszéd megszokott fordulataival kell szólnia hozzánk (vö. BALÁZS JÁNOS, Hermész nyomában. Bp., 1987. 152, 164). Sylvester fordításánál az ő sajátos stílusa is figyelembe veendő, amely abból az aggodalomból táplálkozik, hogy az olvasó nem fogja pontosan megérteni a fordítást. Ennek elkerülése végett számos kiegészítést iktat a szövegbe, s gyakran bőbeszédűvé, terjengőssé válik (vö. HORVÁTH JÁNOS, A reformáció jegyében. Bp., 1957. 153–4.). Ez e példázat

igeneves szerkezeteinek fordításánál is megjelenik: Lk 15.13, Vulgata: *vivendo luxuriose*, Sylvester: ÚT.: *mirtikletlen es faytalan iletet vijelviñ*. Közismert Pestinek és Sylvesternek az anyanyelv ápolása iránti elkötelezettsége is. Szinte természetesnek vehetjük tehát náluk az élő nyelvhez közelebb álló megoldásokat: Lk 15.28, Vulgata: *egressus*, Sylvester: ÚT.: *ki mine*; Lk 15.20, Vulgata: *ad-currens*, Pesti: NTest.: *elejbe mene*. Károlyinál és Heltainál protestáns mivoltuk is ez irányban hat (a reformáció fokozottabban fordult az egyszerű nép felé). Károlyi az olvasók számára magyarázatokat fűz az egyes részekhez. „A lapszéli jegyzetekben a beszélt nyelvnek a mindennapi életet is feltáró szókincse, gördülékeny és világos mondat szerkesztése jelenik meg” — jegyzi meg DIENES ERZSÉBET (A Vizsolyi Biblia kézirat fordítási előzményeiről. In: Emlékkönyv a Vizsolyi Biblia megjelenésének 400. évfordulójára. Szerk. BARCZA JÓZSEF. Bp., 1990. 64). S ha már a lapszálon igen, nyilván több helyen a szövegben is (mint például jelen példázat igeneveinek fordításában) Károlyiék jobban engedték érvényesülni az élő nyelvszokást: Lk 15. 13, Vulgata: *vivendo luxuriose*, Károlyi: Bibl.: *miuel hogy nagy tékozlással élne* stb. Heltai és munkatársai pedig Bibliájuk Előljáró beszédében maguk írják: „Mert nem jár a Szentlélek mindenütt a grammatika után, hanem a grammatikának kell a Szentlélek értelme után járni” (idézi BOTTYÁN JÁNOS, A magyar biblia évszázadai. Bp., 1982. 45). Tehát a szabadabb, értelem szerinti fordítás mellett tesznek hitet. Némely helyen ennek köszönhetően meglepően friss, a többiektől teljesen eltérő megoldást találtak, például: Lk 15. 13, Vulgata: *vivendo luxuriose*, Heltai: Bibl: *tobzódással*. Kérdésünk első részére így a válaszuk a következő: igen, e négy fordítónál általában megvolt a célnyelv és a célnyelvi befogadó előnyben részesítésének szándéka, amely szándék az igeneves szerkezetek magyarításakor a gyakorlatban is érvényesült. (Természetesen ez nem jelenti azt, hogy Félegyházi, Káldi és Komáromi Csipkés lényegében figyelmen kívül hagyta volna az olvasóit és a magyaros stílus követelményeit, és azt sem, hogy a többi, mellettük említett négy fordításban a magyarosság szempontja minden esetben érvényre jutott. Megállapításaim egyébként is nyilvánvalóan elsősorban a vizsgált példázat igeneves szerkezeteire vonatkoznak.)

Mi a helyzet viszont a szövegtszetelettel? HORVÁTH és TARNAI, mint láttuk, egyetért abban, hogy a „tanítás szabadabb műfajainak”: a prédikációknak, legendáknak, példáknak az átültetésénél megvolt a lehetőség a forrásszövegek kötetlenebb kezelésére, s ez nem csupán lehetőség, de elvárás is volt. TARNAI (i. m. 230–42) részben a bibliai szövegekre ugyancsak kiterjesztette ezt. Így ír: „az átdolgozó azzal a szándékkal is vehette kezébe a tollat, hogy az írásban rögzített magyar szöveget javítsa, ami ... nem jelenthetett mást, mint közelebb hozni az írásos tradíciót a szóbeli igehirdetés ott és akkoriban dívó szokásához” (i. m. 238). Véleményem szerint a tékozló fiú példázata a népszerűségénél, ismertségénél, tanító és erkölcsjobbító jellegénél fogva igen közel áll a „szabad

műfajokhoz”, valószínűleg a szóbeliségben is élt és terjedt, az igehirdetés során sokszor elhangzott. A kérdés második részét illetően elképzelhető tehát, hogy ha nem is nyílt (szabadon változtatható), de legalábbis részben félig zárt vagy félig nyílt szöveggént kezelhették, ami szintén elősegíthette, hogy a világosság, az áttekinthetőség, a jobb érthetőség kedvéért bizonyos változtatásokat végezzenek rajta a fordítás során, amilyen például az igenevek esetében azoknak mellékmondatokkal való visszaadása.

Ezek után még inkább érdekes, hogy miért nem követi ezt az irányt Félegyházi, Komáromi Csipkés és Káldi sem. Esetükben szintén több tényezővel számolhatunk. Az első a Biblia szövege iránti, a hagyományokból és a szakrális jellegből adódó tisztelet lehet. A katolikus Káldinál mindenképpen figyelembe kell venni a Vulgatát övező normatív tiszteletet. Mindhármójukról elmondható még, hogy tudós fordításra törekedtek, s célközönségként nem is elsősorban az egyszerű emberekre, inkább a papokra, tanítókra stb. számítottak (Káldinál ez egészen nyilvánvaló, maga írja ezt fordításának „Oktató intés” című függelékében). Komáromi Csipkés munkájáról pedig a következőket olvashatjuk: „Azért fordítása az eredeti betűjéhez ragaszkodó, ... jobban adja a szót, mint annak lelkét és sokszor a héber esze és szavajárása szerint beszélgeti a magyar Bibliát” (BOTTYÁN, i. m. 72–3). Az igazsághoz továbbá az is hozzátartozik, hogy bár az analitikus megoldások a korban valóban kezdenek elterjedni, ez nem jelentette a kizárólagosságukat, és azt sem, hogy teljesen kiszorították volna az igeneveket. Azok továbbra használatban maradtak (BÁRCZI, i. m. 286), a fordítók számára alternatívaként éltek a latin igenevek átültetésére. Az emlegetett iskolás fordító gyakorlat pedig szintén az igeneves megoldások használatának irányába befolyásolhatta őket.

Összegzésként kijelenthetjük, hogy az igenevek fordítása terén a XVI. század harmincas éveitől a nyelvnek, a fordítói magatartásnak, a fordítói céloknak és szándékoknak, valamint a forrásszöveghez való viszonyulásnak az átalakulása az analitikus változatok alkalmazása felé hatott. Ezzel egy időben azonban jelen voltak olyan tendenciák is, mint a szövegtisztelet, az iskolás gyakorlat, a szöveghez jobban ragaszkodó fordításra való törekvés, amelyek ezzel ellentétesen hatottak, fenntartva azt a módszert, amely az igenevet igenévvé adja vissza.

DEMJÁN ADALBERT